

Tvrtko Lovreković
povijest i anglistika

Ernest Renan, Što je nacija?

Predavanje pod naslovom "Qu'est-ce qu'une nation?" Ernest Renan održao je na Sorbonni 11. ožujka 1882. godine. Na francuskom izvorniku objavljeno je u Renanovim sabranim djelima (usp. *Oeuvres Complètes*. Paris: Calmann-Lévy, 1947 - 61, sv. 1, 887-907.). Prema engleskom prijevodu Martina Thoma (Bhabha, Homi K. *Nation and Narration*. London & New York: Routledge, 1990. 8-22) na hrvatski preveo Tvrtko Lovreković pod mentorstvom profesorice dr. sc. Zrinke Blažević.

Ono što predlažem da danas analiziramo jest ideja koja, naočigled jednostavna, može stvoriti opasno nerazumijevanje. (Razmislite.) Velike aglomeracije ljudi koje nalazimo u Kini, Egiptu ili starom Babilonu, hebrejska i arapska plemena, grad kao što je bila Atena ili Sparta, nakupine raznih teritorija u Karolinškom Carstvu, te zajednice koje su bez *patrie* i održavaju se s pomoću vjerskih veza, kao što je slučaj s Izraelcima i Perzijancima, nacije kao što su Francuska, Engleska i većina modernih suverenih europskih država, konfederacije poput onih koje postoje u Švicarskoj ili Americi, i veze, kao što su rasne, ili bolje, jezične, koje povezuju različite germanske i slavenske narode. Svaka od ovih grupacija postoji ili je postojala i bilo bi najozbiljnijih posljedica kada bismo pobrkali jednu grupaciju s drugom. U vrijeme Francuske revolucije bilo je uobičajeno vjerovanje da institucije koje su bile prikladne za male, neovisne gradove, poput Sparte i Rima, mogu biti primijenjene i na velike nacije koje broje nekih trideset ili četrdeset milijuna ljudi. Danas se čini još veća greška: rasa se miješa s nacijom i suverenost analogna onoj stvarno postojećih naroda pripisuje se etnografskim, ili bolje, jezičnim grupama.

Sada želim pokušati učiniti ova teška pitanja nešto preciznijima, jer i najmanja pomutnja u značenju riječi na početku diskusije može na kraju dovesti do najpogubnijih pogrešaka. Stvar koju predlažem vrlo je osjetljiva, nešto poput vivisekcije; postupat ću sa živim onako kako se inače postupa s mrtvim. Zauzet ću apsolutno hladan i nepristran stav.

! Od pada Rimskog Carstva ili, možda bolje, od dezintegracije carstva Karla Velikog, zapadna Europa nam se činila podijeljena na nacije, od kojih su neke u određenim razdobljima tražile način da postignu hegemoniju nad drugima, bez ikakva dugotrajnijeg učinka. Nije baš vjerojatno da će netko u budućnosti postići ono što Karlo V., Luj XIV. i Napoleon I. nisu uspjeli postići. Osnivanje novog Rimskog Carstva ili novog Karolinškog Carstva sada bi bilo nemoguće. Europa je toliko podijeljena da bi bilo koji pokušaj jedinstvene prevlasti odmah pokrenuo nastanak koalicije koja bi svaku pretjerano ambicioznu naciju vratila u njezine prirodne granice. Već dugo postoji neka vrsta ravnoteže. Francuska, Engleska, Njemačka i Rusija će tijekom nadolazećih stoljeća, bez obzira na to što ih može zadesiti, nastaviti biti zasebne povijesne jedinice, ključne figure na šahovskoj ploči čija će se polja uvijek mijenjati u važnosti i veličini, ali nikad neće biti međusobno pomiješane.

Nacije, u ovom smislu riječi, nešto su prilično novo u povijesti. Antika ih nije poznavala; Egipat, Kina i stara Kaldeja ni na koji način nisu bile nacije. Bile su stada vođena Sinom Sunca ili Sinom Neba. Ni u Egiptu ni u Kini nisu postojali takvi građani. Klasična antika imala je republike, municipalna kraljevstva, konfederacije lokalnih republika i carstava, ali i dalje se teško može reći da su to bile nacije sukladno s našim razumijevanjem tog pojma. Atena, Sparta, Tir i Sidon bili su mali centri ispunjeni zaista zadivljujućim patriotizmom, ali bili su (jednostavno) gradovi na relativno ograničenom području. Galija, Španjolska i Italija su, prije nego što ih je apsorbaralo Rimsko Carstvo, bile skupine klanova koji su često bili u savezništvu, ali nisu imali središnjih institucija ili dinastija. Asirsko Carstvo, Perzijsko Carstvo i carstvo Aleksandra Velikog također nisu bile *patrie*. Nikad nisu postojali asirski patrioti, a Perzijsko Carstvo nije bilo ništa doli golema feudalna struktura. Nijedna nacija ne traži svoje korijene u velikoj avanturi Aleksandra Velikog, kolikogod ona imala plodnih posljedica za opću povijest civilizacije.

Rimsko Carstvo bilo je bliže određenju *patrie*. Rimski prevlast, premda isprva gruba, ubrzo biva prihvaćenom, jer je donijela željno očekivani kraj ratovima. Carstvo je bilo golemo društvo i sinonim za red, mir i civilizaciju. U svojem posljednjem stadiju plemenite duše, prosvjetljeni biskupi i obrazovana klasa zaista su osjećali *Pax Romana*, koji se opro prijetnji kaosa barbarizma. No, za carstvo dvanaest puta veće od današnje Francuske ne može se reći da je bilo država u današnjem smislu te riječi. Podjela između Zapadnog i Istočnog (Carstva) bila je neizbježiva i pokušaji da se stvori carstvo

u Galiji u trećem stoljeću poslije Krista također nisu uspjeli. Ustvari, upravo su germanske invazije donijele na svijet princip koji će kasnije služiti kao osnova za postojanje nacionalnosti.

Što su to doista germanski narodi postigli od svojih velikih invazija u petom stoljeću poslije Krista do konačnih normanskih osvajanja u desetom stoljeću? Napravili su tek malu razliku u rasnom inventaru, ali su uveli dinastije i vojnu aristokraciju u više-manje sve dijelove starog Zapadnog Carstva koji su preuzeli imena svojih osvajača. Tu se nalazi korijen Francuske, Burgundije, Lombardije i, konačno, Normandije. Franačko Carstvo toliko je brzo proširilo svoj opseg da je u jednom periodu ponovno ostvarilo jedinstvo Zapada, ali bilo je nepopravljivo razbijeno oko sredine devetog stoljeća; podjela u Verdunu označila je podjele koje su u principu bile nepromjenjive i iz kojih su tada Francuska, Njemačka, Italija i Španjolska krenule svojim, često kružnim, putem, uz neprestane promjene do svojih nacionalnih postojanja kakva danas vidimo.

Što je doista temeljna odlika ovih različitih država? To je spajanje populacija u njihovu sastavu. U navedenim državama ništa nije analogno onomu što možete naći u Turskoj, gdje se Turci, Slaveni, Grci, Armenci, Arapi, Sirijci i Kurdi i dandanas razlikuju kao što su se razlikovali onda kad su bili pokoreni. Dvije ključne okolnosti pridonijele su tom ishodu. Prva jest činjenica da su germanski narodi prihvatili kršćanstvo čim su proveli neko vrijeme u doticaju s latinskim i grčkim narodima. Kada osvajač ili osvojeni imaju istu religiju ili, bolje rečeno, kada osvajač preuzme religiju osvojenog, to jest turski sistem, apsolutna razlika između ljudi s obzirom na njihove religije – ne može više opstati. Druga okolnost je bila ta da su osvajači zaboravili svoj vlastiti jezik. Unuci Klodovika, Alarika, Gundebalda, Alboina i Rolanda već su govorili rimskim jezikom. Ova je činjenica već sama po sebi posljedica jedne druge okolnosti, a ta je bila da su Franci, Burgundani, Goti, Lombardi i Normani imali sa sobom vrlo malo žena svoje rase. U nekoliko generacija poglavice su se ženili isključivo germanskim ženama, ali njihove konkubine bile su latinske žene, kao što su to bile i dojilje njihove djece; čitavo se pleme ubrzo ženilo latinskim ženama što je značilo da, otkad su se Franci i Goti pojavili na rimskom teritoriju, *lingua franca* i *lingua gothica* nisu predugo postojali.

No tako nije bilo u Engleskoj, jer su saksonski osvajači povelj svoje žene sa sobom; keltska je populacija pobjegla i, između ostalog, latinski više nije bio, ili bolje rečeno, nikad nije bio dominantan u Britaniji. Da je starofrancuski bio u općoj upotrebi u petom stoljeću, Klodovik i njegovi ljudi ne bi napustili germanski u korist starofrancuskog.

Ključni rezultat svega ovoga, unatoč ekstremno nasilnim običajima germanskih osvajača, jest kalup koji su oni nametnuli i koji je tijekom stoljeća postao stvarni kalup nacije. »Francuska« je postalo posve legitimno ime zemlje u koju je došla gotovo nezamjetna manjina Franaka. U desetom stoljeću, u prvim *chansons de geste*, koje su savršeno ogledalo duha tog doba, svi stanovnici Francuske su Francuzi. Ideja, koja se činila tako očitom Grguru od Toursa, da je populacija Francuske načinjena od različitih rasa, nije bila ni na koji način jasna francuskim piscima i pjesnicima nakon Huga Kapetovića. Razlika između plemića i kmeta bila je vrlo naglašena, ali ni na koji način nije bila prikazana kao etnička razlika; bila je radije predstavljena kao razlika u hrabrosti, običajima i obrazovanju, koji su se prenosili s koljena na koljeno; nikome nije padalo na pamet da je u korištenju svega bilo osvajanje. Lažni sustav kojemu je plemstvo dugovalo svoje podrijetlo pravu koje im je dodijelio kralj za zasluge učinjene za naciju, tako da je svaki plemić bio nobilitirana osoba, postao je dogma već u trinaestom stoljeću. Ista stvar se dogodila nakon gotovo svih normanskih osvajanja. Nakon jedne ili dvije generacije, normanski se osvajači više nisu razlikovali od ostatka populacije, premda njihov utjecaj nije bio umanjen zbog te činjenice; dali su osvojenoj zemlji plemstvo, vojne navike i patriotizam koji prije nije poznavala.

Zaborav, otići ću toliko daleko da kažem čak - povijesna pogreška ključni je čimbenik u stvaranju nacije, i zato napredak u povijesnim istraživanjima često predstavlja opasnost za (princip) nacionalnost(i). Zaista, povijesno propitivanje baca svjetlo na nasilne događaje koji su se zbivali na početku svih političkih formacija, pa čak i onih čije su posljedice bile blagotvorne. Jedinstvo se uvijek postiže pomoću nasilja; jedinstvo sjeverne Francuske s Midi bilo je rezultat masakra i terorâ koji su trajali veći dio stoljeća. Premda je kralj Francuske, ako mogu biti toliko drzak da to kažem, skoro savršen primjer čimbenika koji je kristalizirao (naciju) kroz dulji vremenski period, i premda je uspostavio najsavršenije nacionalno jedinstvo koje je ikada postojalo, zahtjev za prevelikom kontrolom uništio je njegovu reputaciju. Nacija koju je oblikovao proklela ga je i danas samo kulturni ljudi znaju za njegovo negdašnje značenje i za njegova dostignuća.

(Samo) uz pomoć kontrasta postaju nam očiti ovi veliki zakoni povijesti zapadne Europe. Mnoge zemlje nisu postigle ono što je kralj Francuske uspio, djelomično uz pomoć tiranije, djelomično zahvaljujući svojoj pravičnosti, na zadivljujući način izvesti. Pod krunom svetog Stjepana, Mađari i Slaveni ostali su različiti kao što su bili i prije 800 godina. Daleko od uspjeha da spoji različite (etničke) elemente na svojim dominijima, kuća Habsburg držala ih je razdvojenima i često suprotstavljala jedne drugima. U Češkoj, na primjer, češki i njemački elementi naslagani su jedan na drugi kao što su ulje i voda u čaši. Turska politika razdvajanja nacija prema njihovoj vjeri imala je mnogo ozbiljnije posljedice jer je dovela do

pada Istoka. Ako uzmete grad poput Soluna ili Smirne, naći ćete u njima pet ili šest zajednica od kojih svaka ima svoja sjećanja i koje gotovo da nemaju ništa zajedničkog. Ali bit je nacije da svi pojedinci imaju mnogo zajedničkog, ali i da su mnogo stvari zaboravili. Nijedan francuski građanin ne zna je li on Burgundinanin, Alan, Taifal ili Vizigot, ali opet, svaki francuski građanin morao je i zaboraviti masakr na Svetog Bartolomeja ili masakre koji su se dogodili u Midiju u trinaestom stoljeću. Nema ni deset obitelji u Francuskoj koje mogu dokazati svoje franačko podrijetlo i svaki takav dokaz bio bi potpuno pogrešan, kao posljedica nebrojeno mnogo nepoznatih veza koje mogu razbiti svaki genealoški sistem.

Moderna je nacija, dakle, povijesni rezultat uzrokovan nizom konvergentnih činjenica. Katkada je jedinstvo postignuto zahvaljujući dinastiji, kao što je to bio slučaj u Francuskoj; katkada je bilo postignuto samom voljom provincija, kao što je to slučaj s Nizozemskom, Švicarskom i Belgijom; katkada je bilo posljedica rada opće svijesti, zakašnjele pobjede nad nepredvidljivim feudalizmom, kao što je to bilo u Italiji i Njemačkoj. Ove formacije uvijek su imale dubok *raison d'être*. Principi, u takvim slučajevima, uvijek iskrсну kao posljedica neočekivanih iznenađenja. Tako smo, u naše doba, vidjeli Italiju ujedinjenu porazima i Tursku uništenu pobjedama. Svaki poraz promovirao je ideju Italije; svaka pobjeda nagovijestala je kraj Turske; jer Italija je nacija, a Turska izvan Male Azije nije. Francuska si može pripisati slavu da je u Francuskoj revoluciji pokazala da nacija postoji sama po sebi. Ne bismo trebali biti razočarani ako nas i ostali oponašaju u ovome. Mi smo bili ti koji su osmislili princip nacije. Ali što je nacija? Zašto je Nizozemska nacija, dok Hannover ili Vojvodstvo Parma nisu? Kako to da Francuska nastavlja biti nacija kada je princip po kojem je nastala - nestao? Kako to da Švicarska, koja ima tri jezika, dvije religije i tri ili četiri rase, jest nacija, dok Toskana, koja je homogena, nije? Zašto je Austrija država, a ne nacija? Na koji se način princip nacionalnosti razlikuje od principa rase? Ovo su točke koje mudra osoba želi razriješiti, tako da bi smirila um. Teško se može reći za ovaj naš svijet da je ovladao takvim načinom razmišljanja, no pronicljivi ljudi žele unijeti u to nešto razbora i otkriti zablude u koje se zapliću površni umovi.

II Ako je za vjerovati nekim političkim teoretičarima, nacija je prije svega dinastija koja predstavlja ranija osvajanja, i to ona koju je većina najprije prihvatila, a zatim zaboravila. Sudeći prema mišljenju navedenih teoretičara, grupiranje pokrajina koje je provela dinastija svojim ratovima, svojim brakovima i svojim ugovorima prestaje s dinastijom koja je to dovršila. Prilično je točno da je većina modernih nacija potekla od obitelji feudalnog podrijetla, koja je bila vezana uz zemlju i koja je u nekom smislu bila nukleus centralizacije. Francuske granice iz 1789. godine nisu bile nimalo prirodne ili nužne. Široka zona koju je kuća Kapetovića dodala na uski pojas zemlje dobiven podjelom u Verdunu, zaista je bila osobni dobitak te kuće. Tijekom epohe kad su se te akvizicije događale, nisu postojale ni ideja prirodnih granica, ni prava nacija, ni želje pokrajina. Unija Engleske, Irske i Škotske također je bila dinastijska činjenica. Italija je čekala toliko dugo prije nego što je postala nacija jer se nijedna od brojnih vladajućih kuća nije prije ovog stoljeća nametnula kao centar (državnog) jedinstva. Neobično, no sa skromnog otoka Sardinije, iz područja koje je jedva bilo talijansko, potekla je kuća Savojskoj koja je preuzela kraljevsku titulu.¹ Nizozemska, koja je – činom herojske odlučnosti – stvorena sama od sebe, ipak je stvorila blisku vezu s kućom Oranskih i bit će stvarnih opasnosti ako dođe dan kada ova unija bude ugrožena.

Je li takvo pravilo, međutim, apsolutno? Nesumnjivo nije. Švicarska i Sjedinjene Američke Države, koje su se stvorile same, poput konglomerata kasnijim širenjem, nemaju dinastijsku osnovu. Neću raspravljati o ovom pitanju u odnosu na Francusku jer bih za to trebao znati čitati tajne budućnosti. Jednostavno ću reći da je toliko ponosno nacionalan bio ovaj veliki francuski kraljevski princip da je, na dan njegove propasti, zemlja bila u stanju preživjeti bez njega. Štoviše, osamnaesto stoljeće sve je promijenilo. Čovjek se vratio, nakon stoljeća poniženja, duhu antike, osjećaju samopoštovanja, ideji svojih prava. Riječi poput *patrie* i *građanin* povratile su natrag svoja stara značenja. Dakle, najhrabrija operacija ikad izvedena u povijesti privedena je kraju, operacija koju možemo usporediti s pokušajem, u fiziologiji, vraćanja izvornog identiteta tijelu kojem su uklonjeni mozak i srce.

Mora se, dakle, priznati da nacija može postojati bez dinastijskog principa i da čak i nacije stvorene uz pomoć dinastija mogu biti odvojene od njih a da ne prestanu postojati. Stari princip, koji u obzir uzima samo vladarska prava, više se nije mogao održati; osim dinastijskog prava, postoji i nacionalno pravo. Na kojim se kriterijima, međutim, temelje ta nacionalna prava? Po kojim znacima ih možemo raspoznati? Iz koje ih činjenice možemo izvesti?

Neki odgovorno tvrde da se izvode iz rase. Umjetne podjele, kao rezultati feudalizma, vladarskih brakova ili diplomatskih kongresa, raspadaju se (tvrde ti autori). Rasa populacije jest ono što ostaje čvrsto i nepromjenjivo. To je ono što čini pravo, legitimnost. Njemačka obitelj, sukladno s teorijom koju ovdje razlažem, ima pravo presložiti razasute dijelove nijemstva čak i ako ti dijelovi ne zahtijevaju da ih se iznova združi. Pravo nijemstva nad nekom provincijom jače je od prava stanovnikā neke pokrajine nad samima sobom. Tako je, dakle, stvoreno iskonsko pravo analogno božanskom

¹ Kuća Savojskoj duguje svoj kraljevski naslov pripajanju Sardinije (1720).

pravu kraljeva; nacionalni princip zamijenjen je etnografskim. Ovo je vrlo velika pogreška, jer da postane dominantna, uništila bi europsku civilizaciju. Iskonsko pravo rasa jest toliko tanko i toliko opasno za istinski napredak kao što je nacionalni princip pravedan i legitiman.

U plemenima i gradovima u antici, činjenica rase je bila, dopustit ću si da kažem, od vrlo velike važnosti. Pleme i grad tada su bili samo produžeci obitelji. U Sparti i Ateni svi su građani u većoj ili manjoj mjeri bili u rodbinskoj vezi. Isto je vrijedilo i za Beni-izraelite i još je uvijek slučaj s arapskim plemenima. Ako se sada udaljimo od Atene, Sparte i izraelskog plemena do Rimskog Carstva, situacija će biti znatno drugačija. Ustanovljena isprva nasilno, ali naknadno održana zbog (zajedničkog) interesa, ova velika aglomeracija gradova i provincija, potpuno različiti jedni od drugih, nanijela je najozbiljniji udarac rasnoj ideji. Kršćanstvo, sa svojim univerzalnim i apsolutnim karakterom, djelovalo je mnogo učinkovitije u tom smjeru; stvorilo je tijesan savez s Rimskim Carstvom i, u djelovanju ovih dvaju neusporedivih unifikacijskih čimbenika, etnografski je argument odstranjen iz ljudske povijesti tijekom idućih stoljeća.

Barbarske su navale, makar naizgled, još jedan korak na istome putu. Stvaranje barbarskih kraljevstava nije imalo veze s etnografijom, njihov oblik bio je određen moću ili voljom osvajača. Bili su apsolutno nezainteresirani za rase naroda koje su osvojili. Što je Rim učinio, Karlo Veliki je preradio na svoj način, točnije, stvorio je jedno carstvo sastavljeno od mnoštva rasa; odgovorni za podjelu u Verdunu mirno su povukli dvije duge crte od sjevera prema jugu i nisu bili ni najmanje zabrinuti za rase ljudi koji su se nalazili s jedne ili druge strane crta. Promjene granica koje su se događale tijekom srednjeg vijeka također nisu imale veze s etnografskim podjelama. Ako je politika koju je vodila kuća Kapetović uglavnom rezultirala okupljanjem teritorija bivše Galije pod francuskim imenom, to je bilo samo zato što su ti teritoriji imali prirodnu tendenciju da budu spojeni sa svojim susjedima. Dauphiné, Bresse, Provence i Franche-Comté više nisu pamtili zajedničko podrijetlo. Sva je galska svijest nestala do drugog stoljeća poslije Krista, i jedino je iz posve učene perspektive u naše doba retrospektivno vraćena individualnost galskog karaktera.

Etnografska razmišljanja, dakle, nisu imala ulogu u stvaranju modernih nacija. Francuska je (istodobno) keltska, iberska i germanska. Njemačka je germanska, slavenska i keltska. Italija je zemlja gdje je etnografski argument najviše pomiješan. Gali, Etruščani, Pelazgi i Grci, da ne spominjemo druge elemente, isprepleću se u nedokučivoj mješavini. Britanski otoci, gledani kao cjelina, predstavljaju mješavinu keltske i germanske krvi, čije je omjere teško pojedinačno definirati.

Istina je da nema nijedne čiste rase, a vođenje politike koja ovisi o etnografskoj analizi znači prepuštanje himeri. Najplemenitije zemlje, Engleska, Francuska i Italija, one su u kojima je krv najviše izmiješana. Je li Njemačka iznimka u tom slučaju? Je li to čisto germanska zemlja? To je potpuna iluzija. Čitav je jug prije bio galski; čitav istok, od rijeke Elbe pa dalje, bio je slavenski. Čak i oni dijelovi za koje se tvrdi da su potpuno čisti, jesu li to oni zaista? Ovdje dolazimo do jednog od onih problema u kojem je važno da se opremimo s jasnim idejama i da se zaštitimo od zabluda.

Rasprave o rasi su beskonačne, jer filološki orijentirani povjesničari i fiziološki orijentirani antropolozi interpretiraju taj termin na dva potpuno različita načina.² Za antropologe rasa ima isto značenje kao i u zoologiji; služi da pokaže pravo podrijetlo, krvni odnos. Međutim, proučavanje jezika i povijesti ne vodi do istih podjela kao što vodi fiziologija. Riječi kao što su brahicefalan ili dolichocefalan nemaju mjesta ni u povijesti ni filologiji. U ljudskoj grupi koja je stvorila arijske jezike i način života već su postojali i brahicefali i dolichocefali. Jednako vrijedi i za primitivnu grupu koja je stvorila jezik i institucije koje znamo kao semitske. Drugim riječima, zoološko podrijetlo čovječanstva prethodilo je korijenima kulture, civilizacije i jezika. Primitivne arijske, primitivne semitske i primitivne turanske grupe nisu posjedovale fiziološko jedinstvo. Ove skupine su povijesne činjenice, koje su postojale u pojedinim epohama, možda prije 15 000 do 20 000 godina, dok se zoološko podrijetlo čovječanstva izgubilo u neprobojnoj tami. Ono što historijski i filološki znamo jest da je germanska rasa nesumnjivo različita porodica unutar ljudske vrste, no je li porodica u antropološkom smislu te riječi? Definitivno nije. Pojavljivanje individualnog germanskog identiteta dogodilo se nekoliko stoljeća prije Isusa Krista. Može se pretpostaviti da Germani još nisu postojali u to doba. Prije toga, pomiješani sa Slavenima u velikoj nerazlučivoj masi Skita, nisu posjedovali odvojenu individualnost. Englez je zaista tip u koji pripada cijelo čovječanstvo. Međutim, tip koji se često netočno podrazumijeva pod anglo-saksonskom rasom³ nije ni Britanac iz vremena Julija Cezara, ni Anglo-Saksonac iz Hengistova vremena, ni Danac iz Knutova doba, niti Norman iz doba Vilima Osvajača; prije je proizvod

2 Proširio sam ovu točku u predavanju koje je analizirano u biltenu Association scientifique de France od 10. ožujka 1878., "Des services rendus aux Sciences historiques par la Philologie".

3 Njemački elementi nisu važniji u Ujedinjenom Kraljevstvu nego što su bili u Francuskoj, kad je držala Alzas i Metz. Ako je njemački jezik dominirao na Britanskim otocima, to je bilo samo zato što latinski nije do kraja zamijenio keltske jezike kao što je bio slučaj u Galiji.

svih tih različitih elemenata. Francuz nije ni Gal, ni Franak, ni Burgundanin. On je prije ono što je proizašlo iz lonca u kojem je, pod vodstvom francuskog kralja, ključalo mnogo različitih elemenata. Čovjek rodom iz Jerseyja ili Guernseyja nimalo se ne razlikuje, barem što se njegovih korijena tiče, od čovjeka iz normanske populacije s druge strane obale. U jedanaestom stoljeću, čak ni najoštrije oko ne bi vidjelo ni najmanju razliku među onima koji žive s obje strane Kanala. Neznatne okolnosti spriječile su Filipa Augusta da osvoji te otoke zajedno s Normandijom. Odvojene jedne od drugih sljedećih 700 godina, dvije populacije postale su ne samo strane, nego i potpuno različite. Rasa, onako kako je povjesničari shvaćaju, nešto je što se može stvoriti i uništiti. Proučavanje rase bitno je za učenjaka kojeg zanima povijest čovječanstva. Međutim, to se ne može primijeniti u politici. Instinktivna svijest koja je nadgledala stvaranje karte Europe nije uzimala u obzir rasu i vodeći narodi Europe zapravo su narodi miješane krvi.

Činjenica rase, koja je izvorno bila ključna, postaje dakle, manje važna. Ljudska povijest zapravo je bitno drugačija od zoologije, i rasa nije sve, kao što je među glodavcima ili mačkama, i nitko nema pravo ići svijetom i mjeriti ljudske lubanje, hvatati ljude za vrat i govoriti im: »Ti si naše krvi; ti pripadaš nama!« Osim antropoloških značajki, postoje stvari poput razuma, pravde, istine, ljepote, koje su za sve jednake. No budite oprezni, jer ta etnografska politika nije ni u kom slučaju postojana i ako je danas koristite protiv drugih, sutra će je možda netko koristiti protiv vas. Možete li biti sigurni da Nijemci, koji su podigli stijeg etnografije tako visoko, neće vidjeti Slavene kako analiziraju imena sela u Saskoj ili Lužičkoj, traže tragove Wiltza ili Obotrita i zahtijevaju naknade za masakre i opća porobljavanja koje su Otonovci učinili nad njihovim precima? Za sve je dobro znati kako zaboravljati.

Meni je etnografija veoma draga, jer to je znanost koja ne pobuđuje previše interesa; no zasad, kao što joj želim da bude neovisna, želim da bude bez ikakve političke primjene. U etnografiji se, kao u svim poljima proučavanja, sustavi mijenjaju; to je uvjet napretka. Državne bi granice onda slijedile strujanja znanosti. Domoljublje bi ovisilo o više ili manje paradoksalnoj disertaciji. Netko bi prišao domoljubu i rekao: »Bio si u krivu; proljevao si krv za taj i taj cilj; vjerovao si da si Kelt; no nisi, ti si Nijemac.« Tada biste vi pak, deset godina kasnije, saznali da ste Slaven. Ako ne želimo iskriviti znanost, trebali bismo se suzdržati od iznošenja mišljenja o ovim problemima, u kojima se sukobljava toliko mnogo interesa. Ako netko obveže znanost da opskrbljuje diplomaciju svojim načelima, možete biti sigurni da će je mnogo puta zateći *in flagranti*. Znanost mora činiti bolje stvari; hajdemo je samo zamoliti da govori istinu.

To što smo sada rekli za rasu, može se primijeniti i na jezik. Jezik poziva ljude na ujedinjenje, ali ih ne sili da to učine. Sjedinjene Države i Engleska, Latinska Amerika i Španjolska govore istim jezikom, ali nisu ista nacija. S druge strane, Švicarska, tako dobro sklopljena s obzirom na to da je sastavljena s pristankom njezinih različitih dijelova, ima tri ili četiri jezika. Postoji nešto u čovjeku što je jače od jezika, a to je njegova volja. Volja Švicarske da bude ujedinjena unatoč razlici među dijalektima činjenica je važnija nego sličnost često postignuta primjenom raznih mučnih mjera.

Časna činjenica u vezi s Francuskom jest da ona nikad nije koristila mjere prisile da bi postigla jezično jedinstvo. Ne mogu li se isti osjećaji i iste misli, ljubav prema istim stvarima osjetiti na različitim jezicima? Upravo sam govorio o nedostacima podređivanja međunarodne politike etnografiji; oni ne bi bili manji ako biste je stavili u zavisnost prema komparativnoj filologiji. Ovim intrigantnim izučavanjima valja ostaviti potpunu slobodu; nemojmo ih miješati sa stvarima koje bi narušile njihovu jasnoću. Politička važnost jezika proizlazi iz toga da se on shvaća kao simbol rase. Ništa nije pogrešnije od toga. Prusija, gdje se sad govori samo njemački, govorila je slavenski prije samo nekoliko stoljeća; u Walesu se govori engleski; Galija i Španjolska govore primitivnim dijalektom Albe Longe; Egipat govori arapskim; postoji još nebrojeno mnogo primjera koje bih mogao navesti. Čak i ako odete unatrag sve do korijena, sličnost jezika ne pretpostavlja sličnost rase. Razmislite, na primjer, o protoarijskim ili protosemitskim plemenima: tamo ste mogli naći robove koji su govorili istim jezikom kao i njihov gospodar, a često je rob bio drugačije rase nego što je bio gospodar. Dopustite da ponovim da se ove podjele na indoeuropske, semitske ili druge jezike, stvorene zadivljujućom pronicavošću komparativne filologije, ne poklapaju s podjelama koje je ustanovila antropologija. Jezici su povijesne formacije, koje nam govore vrlo malo o krvi onih koji ih govore i koje, u svakom slučaju, ne mogu okovati ljudsku slobodu kada je riječ o odlučivanju s kojom će se obitelji netko ujediniti za život ili smrt.

Ova ekskluzivna briga za jezik, kao i prekomjerna zaokupljenost rasom, ima svoje opasnosti i svoje mane. Takva pretjerivanja zatvaraju pojedinca u specifičnu kulturu, smatranu nacionalnom; pojedinac se ograničava i zatvara. Pojedinac ostavlja opojan zrak koji netko udiše na golemu polju čovječanstva da bi se zatvorio u ložu sa svojim sunarodnjacima. Ništa ne može biti strašnije za um; ništa ne može biti više uznemirujuće za civilizaciju. Nemojmo napustiti princip da je čovjek razumno i moralno biće prije nego što je zatočen u taj i taj jezik, prije nego što je pripadnik te i te rase, prije nego što pripada toj i toj kulturi. Prije francuske, njemačke ili talijanske kulture postoji ljudska kultura. Razmislite o velikim ljudima renesanse; nisu bili ni Francuzi, ni Talijani, ni Nijemci. Oni su ponovo otkrili, baveći se antikom, tajnu pravog

obrazovanja ljudskog duha i posvetili su se tome tijelom i duhom. Kakvo je bilo njihovo postignuće!

Vjera također ne može pružiti primjeren temelj za formiranje moderne nacionalnosti. Izvorno, religija je imala veze sa samim postojanjem društvene grupe, koja je sama po sebi bila produžetak obitelji. Vjera i običaji bili su obiteljski običaji. Religija Atene bila je ujedno i kult Atene, njezinih mitskih osnivača, njezinih zakona i običaja; nije implicirala nikakvu teološku dogmu. Ova je religija bila, u najstrožem smislu riječi, državna religija. Čovjek nije bio Atenjanin ako ju je odbio prakticirati. Ta je vjera, u osnovi, bila kult personificirane Akropole. Zaklinjanje na oltaru Aglauros⁴ značilo je zaklinjanje na smrt za *patriju*. Ta je vjera bila istovrijedna onomu što je nama izvlačenje slamki (za vojnu službu) ili kult stijega. Odbijanje sudjelovanja u takvu kultu bilo je pak istovrijedno odbijanju vojne službe u našem modernom društvu. To je bilo kao priznanje da niste Atenjanin. S druge strane, jasno je da takav kult nije imao nikakvo značenje za nekoga tko nije bio iz Atene; također, nisu pokušavali obraćati strance i siliti ih na prihvaćanje; atenski robovi nisu prakticirali atenski kult. Stvari su bile vrlo slične u određenom broju malih srednjovjekovnih republika. Čovjeka se nije smatralo dobrim Mlečaninom ako se nije zaklinjao Svetim Markom niti dobrim Amalfitom ako nije veličao svetog Andriju iznad svih ostalih svetaca u raju. U ovim malim zajednicama, ono što je naknadno smatrano progonom ili tiranijom bilo je legitimno i nije bilo ništa manje važno od našeg običaja čestitanja rođendana ocu obitelji ili od čestitke za Novu godinu.

Situacija koja je postojala u Sparti i Ateni više nije postojala u kraljevstvima koja su nastala nakon Aleksandrovih osvajanja, a još manje u Rimskom Carstvu. Progoni koje je provodio Antioh Epifan da bi pridobio Istok za kult olimpskog Jupitera, i oni koji su bili određeni da u Rimskome Carstvu održavaju navodnu državnu religiju, bili su pogrešni, kriminalni i apsurdni. U naše vrijeme, situacija je posve jasna. Više ne postoje mase koje vjeruju posve jednako. Svaka osoba vjeruje i prakticira na svoj način ono što može i što želi. Više ne postoji državna religija; čovjek može biti Francuz, Englez ili Nijemac i biti katolik, protestant ili ortodokсни Židov ili uopće ne biti vjernik. Vjera je postala stvar pojedinca; tiče se savjesti svakoga posebno. Podjela nacija na katolike i protestante više ne postoji. Religija, koja je prije pedeset dvije godine odigrala važnu ulogu u stvaranju Belgije, sačuvala je svu svoju (prijašnju) važnost na unutarnjem sudištu pojedinca; no, gotovo posve prestala je biti jedan od elemenata koji određuju granice među ljudima.

Zajednica interesa je zasigurno moćna poveznica među ljudima. Međutim, čine li naciju samo interesi? Ja ne mislim tako. Zajednica interesa stvara ugovore o trgovini, ali nacionalnost ima i svoju sentimentalnu stranu; to je i duša i tijelo odjednom; *Zollverein* nije *patrie*.

Geografija, ili ono što znamo kao prirodne granice, igra bitnu ulogu u podjeli nacija. Geografija je jedan od ključnih čimbenika u povijesti. Rijeke su vodile rase naprijed; planine su ih zaustavljale. Prve su favorizirale kretanje u povijesti, dok su ga pak druge ograničavale. Može li, međutim, netko reći da su, kao što neke stranke vjeruju, nacionalne granice ucrtane na karti i da ta nacija ima pravo procijeniti što je potrebno za zaokruživanje određenih kontura zato da bi se došlo do neke planine i neke rijeke, kojima je, dakle, pripisana neka *a priori* granična kvaliteta? Ne znam ni za jednu doktrinu koja je samovoljnija ili smrtonosnija, jer dozvoljava svakome da opravda neka ili sva nasilja. Kao prvo, trebamo li misliti da planine i rijeke tvore te takozvane prirodne granice? Nepobitno je da planine razdvajaju, ali i to da rijeke prije svega ujedinjuju. Osim toga, ne mogu sve planine podijeliti države. Koje služe da razdvajaju, a koje ne? Od Biarritza do Torne nema jednog estuarija koji bi bio prikladniji od drugog da služi kao oznaka razdvajanja. Da je povijest tako odredila, Loire, Seina, Meuse, Elba ili Odra jednako bi lako kao i Rajna mogle imati kvalitetu prirodne granice koja je uzrokovala tako mnogo povreda osnovnog prava kao što je ljudska volja. Ljudi govore o strateškoj strani granica. Ništa, međutim, nije apsolutno; posve je jasno da bi trebalo napraviti mnogo ustupaka ako već postoji potreba. No ti ustupci ne bi trebali otići predaleko. Inače bi svi polagali prava prema svojim vojnim potrebama i bili bismo suočeni s neprestanim ratom. Ne, naciju ne čini ništa više zemlja nego rasa. Zemlja daje podlogu, polje borbe i rada; čovjek daje dušu. Čovjek je sve u stvaranju svete stvari koja se zove narod. Ništa (sasvim) materijalno nije dostatno za to. Nacija je duhovni princip, rezultat vrlo složenih povijesnih zapleta; to je duhovna obitelj, a ne grupa određena oblikom zemlje. Upravo smo vidjeli što nije prikladno za nastanak takva duhovnog principa, dakle rasa, jezik, materijalni interes, vjerski afinitet, geografija i vojne potrebe. Što je, dakle, potrebno? Kao posljedica onoga što je prije rečeno, ne moram vas dulje zadržavati.

III Nacija je duša, duhovni princip. Dvije stvari, koje su zapravo jedna, predstavljaju tu dušu ili duhovni princip. Jedna je zajedničko posjedovanje bogatog naslijeđa sjećanja; druga je današnji pristanak, želja za zajedničkim životom, volja da se stalno održava vrijednost naslijeđa koji je čovjek primio u nepodijeljenom obliku. Čovjek, gospodo, ne improvizira. Nacija je, kao i pojedinac, kulminacija prošlih događaja, žrtava i predanosti. Od svih kultova, onaj naših predaka je najlegitimniji, jer preci su nas učinili ovakvima kakvi jesmo. Herojska prošlost, veliki ljudi, slava (čime mislim prava slava),

4 Aglauros, koja je dala život za spas svoje patrije, predstavlja samu Akropolu.

to je društveni kapital na kojemu se temelji nacionalna ideja. Posjedovanje zajedničke slave u prošlosti i zajedničke volje u budućnosti; zajednička velika djela, želja da se učine još mnoga druga - to su osnovni uvjeti bivanja narodom. Čovjek voli proporcionalno onome koliko je žrtava pristao podnijeti i koliko je loših stvari prošao. Čovjek voli kuću koju je sagradio i koju je predao sljedećem naraštaju. Spartanska pjesma – »Mi smo ono što ste vi bili; mi ćemo biti ono što vi jeste« - u svojoj jednostavnosti jest skraćena himna svake *patrie*.

Vrednije od zajedničkih carinarnica i granica podložnih strateškim idejama jest ideja dijeljenja, u prošlosti, slavnog naslijeđa i boli i posjedovanja, u budućnosti, (zajedničkog) programa koji tek treba ostvariti, ili činjenice da smo patili, uživali i nadali se zajedno. Ovo su stvari koje se mogu razumjeti unatoč razlikama u rasi i jeziku. Upravo sam govorio o »zajedničkim patnjama« i, zaista, patnja ujedinjuje češće nego veselje. Što se nacionalnog pamćenja tiče, tuga je od veće vrijednosti nego trijumf, jer ona nameće dužnost i zahtijeva zajednički napor.

Nacija je, dakle, solidarnost na višoj razini, a čini ju osjećaj žrtve koju je čovjek podnio u prošlosti i one koje tek namjerava podnijeti u budućnosti. Ona pretpostavlja povijest; no sažeta je u sadašnjosti u jasnoj činjenici pristanka, jasno izražene želje da nastavi živjeti zajedno. Postojanje nacije jest, oprostite mi na metafori, dnevni plebiscit, kao što je i postojanje pojedinca stalna potvrda života. To je, i znam to dobro, manje metafizičko a više božansko pravo, i manje je brutalno nego takozvano povijesno pravo. Slijedom ideja koje vam objašnjavam ovdje, nacija nema ništa veće pravo nego kralj da kaže pokrajini: »Ti pripadaš meni, ja te uzimam.« Pokrajina predstavlja, po mome mišljenju, svoje stanovnike; ako netko ima pravo da ga se pita za mišljenje u tom pogledu, onda je to stanovnik. Nacija nikad nema pravog interesa u anektiranju ili držanju zemlje protiv njezine volje. Želja nacija je, na kraju krajeva, jedini legitiman kriterij, kojemu se uvijek na kraju vraćamo.

Uklonili smo metafizičke i teološke apstrakcije iz politike. Što onda ostaje? Čovjek, sa svojim željama i svojim potrebama. Secesija, reći ćete mi, i, dugoročno, dezintegracija nacija bit će rezultat sustava koji stavlja ove stare organizme na milost volja koje najčešće nisu odveć prosvijetljene. Jasno je da u takvim slučajevima nijedan princip ne smije otići predaleko. Istine ovog reda primjenjive su kao cjelina samo općenito. Ljudska htijenja će se mijenjati, ali postoji li išta ovdje na zemlji što se ne mijenja? Nacije nisu nešto vječno. Imale su svoje početke i imat će svoj kraj. Najvjerojatnije će ih zamijeniti europska konfederacija. No, to nije zakon vremena u kojemu mi živimo. Danas je postojanje nacija dobra stvar, čak i potrebna. Njihovo postojanje je garancija slobode, koja bi bila izgubljena kada bi svijet imao samo jedan zakon i samo jednog gospodara.

Sa svojim promjenjivim i često sukobljenim snagama, nacije sudjeluju u zajedničkom djelu civilizacije; svaka svira svoju notu u koncertu čovječanstva, koji je, na kraju krajeva, najviši ideal realnosti koji smo sposobni postići. Izolirane, svaka ima svoju slabu točku. Često si govorim da bi pojedinac, koji ima one mane koje se u nacija uzimaju kao vrline, koji se hrani taštinom, koji bi bio do te razine ljubomoran, egoističan i svadljiv, i koji bi isukao svoj mač na najmanju provokaciju, bio najnepodnošljiviji čovjek. No, svi ovi neskladni detalji nestaju u cjelokupnom kontekstu. Jadno čovječanstvo, koliko si patilo! Koliko te još kušnji čeka! Neka te vodi duh mudrosti i neka te sačuva od nebrojeno mnogo opasnosti kojima ti je posut put!

Gospodo, dopustite mi da ovo sažmem. Čovjek nije rob ni svoje rase, ni svoga jezika, ni svoje vjere, ni toka rijeka, ni smjera protezanja planinskih lanaca. Velika skupina ljudi, zdrava uma i topla srca, stvara vrstu moralne svijesti koju zovemo nacija. Dokle god ta moralna svijest dokazuje svoju snagu žrtvama, koja iziskuje odricanje od pojedinačnog za napredak zajednice, ona je legitimna i ima pravo na postojanje. Ako nastanu sumnje u vezi s njezinim granicama, konzultirajte se s narodom koji živi u području o kojem se raspravlja. Oni nesumnjivo imaju pravo na svoj glas. Ova će preporuka izmamiti osmijeh na lice sljedbenicima politike, tim nepogrešivim bićima koji provode život zavaravajući se i koji, s visine svojih superiornih principa, gledaju sa žaljenjem na naše svakodnevne brige. »Konzultirajte se s narodom, za ime Boga! Kako naivno! Dobar primjer onih prokletih francuskih ideja koje žele zamijeniti diplomaciju i rat dječje jednostavnim metodama.« Čekajte samo malo, gospodo; neka vladavina sljedbenika prođe; strpljivo podnesite prezir moćnih. Možda će se nakon mnogo jalovih pokušaja ljudi vratiti našim umjerenijim empirijskim rješenjima. Najbolji način da budete u pravu u budućnosti jest da se, za određeno vrijeme, znate pomiriti s time da niste u modi.

PRO TEMPORE

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI

Pro tempore

Časopis studenata povijesti
godina IV, broj 4, Zagreb, 2007.

Glavni i odgovorni urednik

Goran Mihelčić

Uredništvo

Martina Borovčak, Vanja Dolenc, Goran Mihelčić, Filip Šimetin Šegvić

Urednički savjet, odabir i redakтура rasprava i članaka

Maja Crnjac

Dizajn i priprema za tisak

Nela Marušić
Željka Jordan

Lektura i korektura

Martina Kovačević
Jasna Šarić

Prijevod i sažetaka na engleski jezik

Davor Šoštarić

Izdavač

ISHA Zagreb - Klub studenata povijesti

Naklada

Tiskano u 500 primjeraka

Tvrdnje i mišljenja u objavljenim radovima izražavaju isključivo stavove autora i ne predstavljaju nužno stavove i mišljenja uredništva i izdavača. Izdanje časopisa ostvareno je uz novčanu potporu Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i izdavačke kuće Profil International. Zahvaljujemo izdavačkoj kući Profil International na financijskoj potpori u tiskanju ovog broja. Časopis je besplatan.

Adresa uredništva:

ISHA Zagreb - Klub studenata povijesti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb

E-mail:

isha.protempore@gmail.com